

Mening, tolkning och den hermeneutiska situationen

Das Entscheidende ist nicht, aus dem Zirkel heraus-, sondern in ihn nach der rechten Weise hineinzukommen.

M. Heidegger, *Sein und Zeit*

1. Inledning

All slags teoretisk verksamhet kräver ett kommunikationsmedium. Det förutsätter ett språk med en viss begreppsapparat och en teckenordning som i princip betyder samma sak för alla inblandade. Men medan detta villkor i regel tas för givet och sällan ens föranleder någon djupare reflektion, så kan det ibland göras till föremål för en teoretisk undersökning, vilket är fallet inom språkfilosofin, där man intresserar sig för kommunikationens förutsättningar som sådana. Man ställer då frågor om vad mening är, vad kommunikation och förståelse är, och hur dessa fenomen är möjliga. Inom en sådan disciplin är det av speciell vikt att inte bara reflektera över dessa begrepp själva utan också över vad det innebär att göra dem till föremål för en teoretisk och vetenskaplig undersökning. Ty denna övergång – från en vanlig kommunikativ diskurs till teoretisk reflektion – är aldrig oskyldig, i synnerhet inte i detta fall. För att antyda problemet, skulle man kunna formulera det på följande sätt: medan begreppet "mening", till exempel, fungerar relativt okomplicerat inom vanlig mänsklig kommunikation, så görs inte *meningens eget sätt att vara* till ett problem för sig. Då mening däremot förvandlas till ett tema inom en teori och görs till föremål för ett teoretiskt betraktelsesätt, så blir den också objektifierad eller reifierad, såsom ett bestämt varande. Det är ju bara genom att anta att mening *är* något, ja att mening *finns* eller *existerar*, som en teori om mening tycks kunna göra anspråk på någon legitimitet. En teori får ju antas vara en teori om *något*, något som existerar och som är i behov av en teori för att bättre beskrivas och förstås. Det är emellertid just

denna objektifiering av mening som kräver en filosofisk reflektion.

Att vilja problematisera det teoretiska meningsbegreppet är självfallet inte något nytt påfund. Redan i "Two Dogmas of Empiricism" från 1953 argumenterade Quine för att "mening" (såsom motsvarigheten till Freges *Sinn*) inte skulle förväxlas med en verklig entitet, och att den som teoretiskt postulat rentav skulle kunna avvaras. Argumentet var att

... meningsteorin i första hand helt enkelt handlar om synonymitet mellan språkliga uttryck och om analyticitet hos påståenden; meningarna själva såsom obskyra mellanled kan man lika gärna bortse ifrån.¹²

Enligt Quine behöver vi inte tillskriva en talare en kunskap om ordens mening. Det räcker att tala om en kunskap om eller förståelse av orden själva.¹³ Och en sådan kunskap manifesteras genom en korrekt användning.

Föreliggande uppsats skall inte handla om Quine eller om hans kritiska synpunkter på den filosofiska semantiken. Att han ändå åkallas så här inledningsvis bottar i att hans välkända inställning till dessa problem representerar en hållning som jag till en del sympatiserar med i vad som följer, om än bara i en begränsad utsträckning och från

12 Uppsatsen först inkluderad i samlingen *From a Logical Point of View* (Cambridge, 1953). Sv översatt av L Bergström, i *Filosofin genom tiderna 1900-talet*, utg K Marc-Wogau (Stockolm, 1983), s 281. Översättningen är något modifierad. Argumentet mot mening som filosofiskt begrepp var här sammanflätat med tillbakavisandet av analyticitet i allmänhet, och speciellt mot distinktionen syntetiskt-analytiskt i Carnaps version av logisk empirism. I samband med granskningen av analyticitet upptäckte Quine hur "mening" dyker upp just då vi stöter på synonymi och analyticitet (som "meningsidentitet" och "sant i kraft av mening"). Men i stället för att tillerkänna meningsbegreppet någon definitorisk kraft eller förklaringsvärde, förbigick Quine detta begrepp helt och hållet för att i stället utveckla sitt avståndstagande från själva analytiskt-syntetiskt distinktionen. Längre fram skulle samma kritiska argument dyka upp i samband med problem kring översättning och obestämbarhet. För en bra sammanfattning av detta tema, se *Pursuit of Truth* (Cambridge, 1992, 2a rev utg), kapitel 3, framför allt s 56, där "mening" enligt Quine bäst betraktas som "ett hinder som det gäller att rensa bort".

13 Jfr *Pursuit of Truth* (Cambridge, 1992, 2a rev utg), s 58, där "förståelse av uttryck" framställs som "det operationellt grundläggande begreppet inom semantiken".

andra utgångspunkter. Det gäller framför allt dess pragmatiska tillvägagångssätt och dess vaksamhet mot vedertagna teoretiska entiteter. Det gäller mer specifikt dess ambition att reflektera utifrån en konkret problemsituation ur vilken en mer abstrakt begreppsapparat utvinns. Så kan man nämligen också beskriva den styrande motivationen bakom Heideggers hermeneutiska ontologi som behandlas längre fram.

Ett allmänt villkor för allt teoretiserande, det må gälla natur- såväl som humanvetenskaperna, är att det arbetar med hjälp av modeller. Vi teoretiserar aldrig över hela den domän som är föremålet för vår undersökning. Inom fysik och inom medicin, liksom inom språkfilosofi, tvingas vi, implicit eller explicit, bygga modeller av verkligheten i fråga. Då en teori visar sig vara framgångsrik så antas dess konstruerade modell också på något sätt representera hela den verklighet till vilken den hänvisar. I de ideala fallen så prövar man en teoris förklaringskraft i termer av dess förmåga att systematisera och förutsäga händelser och fenomen som inte var kända vid den begränsade modellens tillkomst. När vi talar om något så omfattande som en teori om mening, eller en teori om betydande och kommunikation överhuvudtaget, så är det uppenbarligen inte så klart vad som borde anses utgöra en verifikation.

Just av detta skäl är det speciellt viktigt vilka modeller och vägledande exempel som vi utgår ifrån vid utarbetandet av våra teorier. Ty mycket av det efterföljande arbetet kommer att bestå i vidareutvecklingen av en given modell, liksom Freges klassiska aftonstjärna och morgonstjärna, Husserls perspektiviska varseblivning av ett tredimensionellt objekt, Quines kaninjägare eller Putnams tvillingjord. Ofta glöms det faktum att modellen bara utgör ett fragment av det åsyftade fenomenet i fråga – i detta fall objektrefererande språk som sådant – vilket lätt leder till ett ganska trångsynt teoretiserande. Det är min bestämda uppfattning att många av de tillkortakommanden som präglar analyser inom filosofisk semantik och tolkningsteori kan hänföras just till en oförmåga att förbli trogen de ursprungliga situationer inom vilka dessa frågor först uppstod, och i vars ställe begränsade och begränsande exempel kommit att träda in. För att uttrycka det annorlunda: det är min bestämda uppfattning att den moderna språkfilosofin lider en akut brist på vad man skulle kunna kalla hermeneutisk erfarenhet.

För att argumentera för denna ståndpunkt skall jag först översiktligt

behandla två inflytelserika menings- och tolkningsteorier, nämligen Michael Dummetts och Donald Davidsons. Jag skall antyda på vilket sätt deras fördelar och tillkortakommanden kan härledas just från de ursprungliga och normerande exempelsituationer i vilka de först aktiveras. Ett tredje avsnitt ägnas Schleiermachers klassiska hermeneutiska teori, vilket följs av den fjärde och avslutande delen som i korthet behandlar Heideggers hermeneutiska ontologi, och antyder vad den fortfarande kan lära den samtida debatten. En bestämd övertygelse motiverar min framställning, nämligen att om vi skall kunna utveckla en bärkraftig teori om mening och förståelse så måste vi bredda den erfarenhetsmässiga basen för vårt teoretiserande, också till priset av att behöva ge upp drömmen om en uttömmande teoretisk behärskning av fenomenet ifråga.

2. *Mening ur verifikation*

Den förmodligen mest lyskraftige företrädaren för en allmän teori om mening är Michael Dummett. Enligt Dummett så skall en teori om mening utgöra ett svar på frågan vilken kunskap vi har då vi behärskar ett språk.¹⁴ En central aspekt av denna uppfattning är den verifikationskritiken av det traditionella likställandet av mening och sanningsvillkor. Dummett insisterar, helt riktigt tycks det mig, på att en redogörelse för vad det är att kunna ett språk måste formuleras från det relativa perspektivet av en idealiserad talare, och inte från ett gudsperspektiv för vilket sanningsvillkor kan skiljas åt från de sätt på vilket vi erfar och verifierar dem.¹⁵ Denna Dummetts modesta antirealism i förhållande till verifikation kontrasteras dock mot hans inte lika övertygande antagande att språkbehärskning idealt sett kan teoretiskt representeras på ett uttömmande sätt. Han utgår med andra ord ifrån att det finns något sådant som en potentiell teori om språkanvändning som inte bara beskriver språkanvändning i allmänhet, utan i kraft av vilket en talare också skulle kunna förstå och använda ett annat språk.

¹⁴ Jfr texten uppsatsen "What do I Know when I Know a Language", i *The Seas of Language* (Oxford, 1993), ss 94–105.

¹⁵ Eller snarare borde man kanske beskriva det som en klok reträtt, med tanke på att det var samma position som Husserl framförde redan i *Logiska undersökningar*. Jfr speciellt analysen av verifikation, evidens och sanning i den sjätte undersökningen.

Man skulle naturligtvis kunna hävda att en sådan uttömmande teoretisk beskrivning har vi redan, nämligen i form av grammatiken. Den antika grammatiska traditionen har försett oss med en teori som tillsammans med specifika semantiska regler för varje enskilt språk, dvs ordböcker, möjliggör för oss att enbart på teoretisk väg lära oss att förstå främmande och rentav utdöda språk med en tillräcklig precision för att tillägna oss deras litteratur och att under ideala förutsättningar även förstå dem i talad form. Detta slags väletablerade teori är dock inte vad Dummett är ute efter. Hans teori bygger på tre grundläggande beståndsdelar, en referensteori, en meningsteori och en teori om kraft.¹⁶ I Dummetts antirealistiska variant av detta projekt så utvecklas referensteorin till en teori om verifikation (till skillnad från de realistiska versioner där sanning blir ett grundbegrepp, tillsammans med uppgiften att specificera sanningsvillkor för alla satser i språket).

Vid en första betraktelse kan det te sig förvånande varför just denna trebenta konstruktion skulle utgöra den optimala redogörelsen för vad det är att ha ett språk. Än mer egendomlig förefaller den vara om vi antar att den syftar till en ideal ritning över ett språk för en hypotetisk främling som ännu inte behärskar språket i fråga. Men då måste man se hur Dummetts målsättning är långt mer vittsyftande än att bara tillverka en filosofiskt strikt manual för språkbehärskning. Hans mål är filosofiskt i en mer klassisk mening, eftersom hans övergripande fråga är: vad är det att ha ett språk som sådant? En sådan fråga kan aldrig besvaras bara i termer av syntax och semantik. Den måste arbeta med mer generella parametrar, och ytterst med den grundläggande subjekt-objekt distinktionen. Den måste med andra ord finna ett sätt att handskas med frågan: vad kännetecknar relationen mellan människan – såsom kunskapssubjekt – och världen – såsom kunskapsobjekt – som förklarar hur det ena kan träda in i en förstående och betecknande förbindelse med det andra? Därmed implierar Dummetts teori till sist en fullskalig kunskapsteori, vilket han själv gärna tillstår.

Så snart man börjar inse den fulla vidden av Dummetts ambitioner

¹⁶ Jfr, t ex del I av "What is a Theory of Meaning (II)", i *The Seas of Language* (Oxford, 1993), ss 34-93. Med "kraft" syftar Dummett på vad Frege också talade om som *Kraft* hos ett påstående, och genom vilket han sökte fånga de olika modaliteter i vilka ett påstående kan formuleras, vilket också självfallet kan påverka den mening det erhåller under skilda omständigheter.

med denna meningsteori så är det också lättare att formulera dess inneboende problem och aporier. Delvis kan dessa formuleras med hjälp av Quines ovan återopade skepsis visavi själva meningsbegreppet. För om vår målsättning är att utveckla en teori för vad det är att ha och förstå en värld, varför då överhuvudtaget hålla sig inom ramen för en meningsteori? Är inte frågan om mening, och hur påståenden betecknar och förhåller sig till sina objekt, till sist ett begränsat fenomen i förhållande till den övergripande frågan om alla de sätt på vilket människan har tillgång till en värld? Visst kan vi konstatera, om vi följer Dummetts försiktigt uppdaterade idealism, att *vara* alltid är ett *menat* eller *betecknat* vara. Men transitiviteten leder oss här också till den motsatta relationen; nämligen, att om vara är menat vara så är menat vara allt vara vi någonsin får fatt på, och därmed är vi tillbaka på den allmänna ontologins domän.

Det var i allmänna drag det steg som Heidegger också tog i förhållande till Husserl, som alltid förblev återhållsam när det gäller de ontologiska implikationerna av sin transcendental-idealistiska kunskapsteori. Heideggers slutsats, att Husserl genom sina undersökningar av olika akttyper och typer av menande, i själva verket hade lagt grunden till en fullt utbyggd ontologi, har sin efterföljare i den kritik som formuleras av Quine och andra naturaliserande epistemologer i förhållande till det slags meningsteori Dummett och hans likar eftersträvar.¹⁷ Den allmänna innebörden av denna kritik skulle kunna formuleras ungefär på följande sätt: så länge vi förblir inom ramen för meningsteorin så förblir vi också fångade i ett mentalistiskt språk, liksom i en otillfredsställande och ytterst sett solipsistisk förståelse av subjektiviteten. I stället måste vi tänka förhållandet mellan subjekt och objekt och mellan språk och värld på ett holistiskt sätt, där de ständigt samverkar, med människan som ett rörligt centrum för ett fortgående erfarenhetsförlopp.¹⁸

17 Den bästa källan för att följa Heideggers konfrontation med Husserls fenomenologi är en föreläsningsserie från 1925 som publicerats under titeln *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs, Gesamtausgabe* bd 20 (Frankfurt am Main, 1988).

18 På denna allmänna nivå har parallellen mellan Heideggers hermeneutiska ontologi och Quines program för en holistisk och naturaliserad epistemologi sedan länge uppmärksamats i litteraturen. Det gäller speciellt hos Rorty, som utvecklat implikationerna av detta dubbla arv, och som också ut-

Jag vill nu återvända till min inledande föresats, nämligen att granska vad som skulle kunna sägas utgöra det privilegierande och motiverande exemplet i Dummetts tänkande och på vilket sätt detta styr utformningen av hans teori. Det rör sig här i själva verket om en teori om mening som i likhet med Freges i första hand utvecklats utifrån erfarenheten av matematiskt resonerande och bevisföring. Det är med andra ord en teori som växer ur en mycket kvalificerad men också strikt specialicerad form av språklig användning, där begreppens relation till deras motsvarande objekt samtidigt är kroniskt problematisk. Matematiska objekt kan ju som bekant inte observeras, vilket också förklarar varför deras existensmodus förblivit en evig filosofisk tvistefråga. Som sin vägledande modell hänvisar Dummett ofta till den intuitionistiska redogörelsen för de logiska konstanterna och för formella bevisprocedurer. Hans argument mot sanning och sanningsvillkor, till förmån för bevis, såsom grundbegrepp inom meningsteorin är uppenbart motiverade av detta exemplariska sammanhang.¹⁹ Då emellertid exemplen och modellerna för det mesta förblir bundna till denna mycket specialiserade språkanvändning, så blir det också svårt att bedöma de mer allmänna anspråk som teorin frambär. Det gäller i synnerhet dess mycket optimistiska anspråk angående den teoretiska representerbarheten hos olika sorters verifikationsprocedurer som antas utgöra ett uttrycks mening. I takt med att vi rör oss bort från denna ändå relativt sett strikt reglerade språkanvändning så framstår denna möjlighet som alltmer svårfångad. För att sammanfatta denna ytterst kortfattade betraktelse skulle jag vilja hävda följande: att Dummett på ett klargörande sätt uppvisat hur frågan om språklig mening i sista hand måste lokaliseras inom en bredare kunskapsteoretisk och ontologiskt problematik, men som en följd av hans ursprungliga och vägledande exempel lyckas han inte bygga ett övertygande teoretiskt ramverk för att handskas med denna totalitet.

tryckligen använt sig av det för att kritisera Dummetts meningsteoretiska projekt. Se t ex kapitel 6 i *Philosophy and the Mirror of Nature* (Princeton, 1979).

¹⁹ Detta innebär självfallet inte att hans *anspråk* begränsas till denna något perifera aspekt av mänsklig språkanvändning. För en kraftfullt exempel på detta argument, jfr hans "The Philosophical Basis of Intuitionistic Logic", i *Truth and Other Enigmas* (Cambridge, 1978), ss 215–247, speciellt s 255.

3. Radikal tolkning

På ett liknande sätt som Dummetts fasthållande vid det matematiska resonemangets problematik, framstår idén om "radikal tolkning" som den utvecklats av Davidson som bunden till den exemplariska situation som i regel åberopas för att illustrera den. Det är en situation där en talare av språket, med vilken vi förväntas identifiera oss, observerar en annan människas tal, till att börja med på en rent akustisk nivå. I Quines ursprungliga exempel är den andre något slags naturvarelse, medan Davidson i artikeln "Radical Interpretation" också använder exemplet där någon talar ett annat europeiskt språk.²⁰ Det reflekterande subjektets position motsvarar därmed vad vi skulle kunna kalla en "ideal betraktare", det vill säga ett subjekt som till fullo behärskar sin egen situation, semantiskt och perceptuellt. Med andra ord, det känner sitt eget språks innebörder och är förmöget att observera vad som finns i dess omgivning.

Liksom Dummett är Davidson inte intresserad av vanliga sorters översättningsmanualer, som tillhandahålls av grammatik och ordlista. Han intresserar sig för en teori som idealt sett skulle kunna förmedla en förståelse – i vårt eget målspråk – av varje enskild sats i det främmande språket, utan övrig kunskap om detta språk. Genom att hänvisa till detta som en teori om radikal *tolkning*, till skillnad från radikal översättning, sträcker han sig rentav efter mer än vad Quine gjorde. För Davidson är det inte tillräckligt att redogöra för hur vi rör oss från ett okänt språk till en känt språk; för att säkra teorins universalitet måste den också kunna redogöra för hur vi tolkar utsagor i vårt eget språk. Den måste med andra ord arbeta på en nivå där både objekts- och subjektsspråket kan teoretiskt bemästras. Resultatet av dessa högt flygande planer skulle bli:

en sammansmältning av en strukturellt klagörande teori om tolkning för ett känt språk och ett system för att översätta från ett okänt till ett känt språk.²¹

20 I den följande diskussionen om Davidsons idé om radikal tolkning kommer jag huvudsakligen att bygga på denna text som först trycktes 1973 och som sedermera kom att ingå som kapitel 9 i *Inquiries into Truth & Interpretation* (Oxford, 1984).

21 *Ibid*, s 130.

Och som en konkret modell för detta slags teoretiska konstruktion hänvisar Davidson sedan till Tarskis berömda artikel om sanning i formella språk.²²

Liksom Dummett utgår Davidson från att språkförmåga och meningskunskap åtminstone idealt sätt kan representeras teoretiskt. Även om det aldrig gjorts, och även om ingen talare någonsin behövt en sådan teori, så borde det ändå i princip vara möjligt att uppställa en sådan representation. Och så snart vi fullgjort denna uppgift så skulle vi också vara i besittning av en djupare förståelse än tidigare av vad språk är och vad det är att ha och behärska ett språk. Det är denna utopiska förhoppning, detta löfte om en ännu utestående förvandling av det språkfilosofiska landskapet, som håller verksamheten igång.

Enligt min uppfattning är det dock just kring denna övergång, från en icke-teoretisk användning till en teoretisk analys och representation av språket som vi måste reflektera om vi skall kunna komma till något slags klarhet om vad en teori om mening är och skulle kunna vara.²³

22 Den text som Davidson oftast citerar är "The Concept of Truth in Formalized Languages", som finns i samlingsvolymen *Logic, Semantics, Metamathematics*" (Oxford: Clarendon Press, 1956), ss. 152–278. Den oftast återopade av Tarskis mer allmänfilosofiska uppsatser är förmodligen "The Semantic Conception of Truth", som först trycktes i *Philosophy and Phenomenological Research* 4 (1944), ss. 341–75. Båda dessa arbeten går som bekant tillbaka på arbeten från trettioalets början, som först publicerades på polska och tyska. Davidsons återkommande uppskattande hänvisningar till Tarskis arbete inom den formella semantiken är dock i själva verket lite förbryllande. Även om han framställer Tarskis teori som en vägledande modell för det slags tolkningsteori han själv eftersträvar, så skiljer sig hans egen framställning drastiskt i fråga om stil och uttryckssätt från Tarskis formella stränghet. Också när man granskar de förändringar som han föreslår i förhållande till Tarski, som ofta framställs som mindre förskjutningar, så framgår tydligt att han i själva verket rör sig i en ganska annorlunda riktning. Det gäller inte minst den kursändring som följer av att han förvandlar sanning till ett grundbegrepp med hjälp av vilket tolkning analyseras, liksom steget från ett atomistiskt till ett holistiskt sätt att bygga upp förhållandet mellan den totala mängden T-satser och de infödda talarnas beteende.

23 I detta hänseende sympatiserar jag med det förhållningssätt som skisseras av Per Segerdahl i hans nyligen utgivna *Språkspel* (Stockholm, 1998), som i en kritisk wittgensteinsk anda tar sig an bland andra Davidson, Putnam och Searle. Till skillnad från Segerdahl menar jag dock inte att språkfilosofin och meningsteorin bottnar i något slags missförstånd av vad språket är. Inte

För det antas ofta på ett lite oskyldigt sätt att man skulle kunna teoretisera på detta område utan att beakta den genomgripande cirkularitet som präglar själva frågeställningen och dess tillvägagångssätt. För till skillnad från teoretiserande över naturen, så är vi här inbegripna i ett teoretiserande över vår egen förmåga att teoretisera. Att teoretisera, att språkligt systematisera en erfarenhet i en sammanhållen redogörelse, är ett sätt att beteckna, ett meningsmodus, rentav det mest kvalificerade modus av menande vi kan tänka oss. Från en filosofiskt ansvarstagande meningsteori borde vi rimligtvis kunna kräva att den åtminstone antyder på vilket sätt den tänker sig att införliva sin egen metareflek-tion, med andra ord hur den tänker sig att redogöra för sin möjlighet som teori.

Hur förhåller sig då detta slags metateori till Davidson krav att en tolkningsteori bör inbegripa en teori om tolkningen av det egna språket? Jag skulle säga att den är på samma gång mer och mindre ambitiös. Denna paradoxala bestämning kan förklaras på följande sätt. Den teori jag antyder är mer ambitiös i den meningen att den kräver av tolkningsteoretikern att denne inte bara reflekterar över sitt eget språk i dess vanliga användning, vilket kan betraktas som en vardaglig, om än formellt utarbetad form av självreflektion. Den kräver därtill att han i sin teori införlivar en reflektion över vad det säger om språket och språkbehärskning att vi kan förvandla naturliga språk till objekt och tema för teoretisk reflektion. Mer exakt kräver den att han reflekterar över de slags meningsrelationer och referentiella relationer som hör till det specifikt teoretiskt-filosofiska språket. Ett dylikt steg utgör, så vitt jag kan se, en analysnivå som inte ens berörs i Dummetts och Davidsons texter.

Samtidigt som detta steg implicerar ett mer ambitiöst mål för en menings- och tolkningsteori, så markerar det också en större blygsamhet på en annan nivå. Ty då vi börjar reflektera mer systematiskt över

heller tror jag att dess problem helt enkelt låter sig upplösas genom att man hänvisar dess teoretiska konstruktioner tillbaka till språkets funktion i dagligt tal. Frågan om vad mening är och hur tolkning är möjligt utgör verkliga problem och de förtjänar en kvalificerad teoretisk behandling. Min poäng, som skisseras här framöver, är att detta teoretiserande dock måste införliva mer av reflexiv hermeneutisk erfarenhet kring vad det innebär att vara en språkanvändare.

de referentiella relationer som präglar vår mest kvalificerade teoretiska diskurs, så leds vi också till att inta en mer försiktig attityd ifråga om språkets teoretiska representerbarhet i stort. Även om det förvisso är lockande att föreställa sig en uttömmande teori om språklig mening eller språklig kompetens så länge vi bara betraktar små språkfragment, såsom intuitionistisk bevisteori eller enkla utpekande utsagor i icke-opaka kontexter, så framstår hela detta teoretiska äventyr så mycket osäkrare så snart vi går vidare och försöker införliva ett bredare spektrum av språkliga fenomen. Vi leds då i två riktningar. Å ena sidan till en mer blygsam attityd i förhållande till idén om en enda sammanhängande meningsteori; i stället torde vi vilja differentiera olika sätt och nivåer av betecknande och upplåtande akter, där det vanliga objektsbetecknande talet utgör en nivå. Å andra sidan tror jag också att det kommer att göra oss benägna att bredda det begränsade intresset för mening och tolkning, till förmån för en mer allmän ontologisk undersökning, där mening och menande betraktas som ett varumodus bland andra.

Davidson, liksom Quine – och filosofer i allmänhet som arbetar inom den empiristiska traditionen – är ofta benägna att överbetona vad som kunde kallas den empiriska användningen av språket. Den exemplariska situationen inom radikal tolkningsteori är en betraktare i ett landskap som betraktar fullt tillgängliga naturliga fenomen i närvaro av en annan talare. Så länge teorin inriktar sig på detta slags situation så kommer den sannolikt inte att uppleva något behov av att ifrågasätta korrelationen mellan mening och sanningsvillkor, helt enkelt för att det förefaller så okomplicerat att tala om vad sanningsvillkoren i det här fallet är. För Davidson som ännu arbetar inom ett i grund och botten realistiskt paradigm, så förefaller det okomplicerat att utgå från sanning som en given parameter. Sanning, skriver han, ”är en enskild egenskap som antingen vidhåfter eller inte vidhåfter ett yttrande...”²⁴ Så snart vi gjort detta antagande till en utgångspunkt för vår undersökning, så har vi också på ett behändigt sätt neutraliserat de mest problematiska aspekterna av mening och referentialitet. I Dummetts texter finner vi en större vaksamhet på just sanningsvillkorssemantikens fallgropar. Där är som sagt det vägledande exemplet i stället

24 ”Radical Interpretation”, s 134.

bevisandet av matematiska teorem, där frågan om giltigheten hos formell argumentation leder vidare till frågor om meningen hos formella entiteter överhuvudtaget.

Trots värdefulla insikter inom menings- och tolkningsteorins domän så har både Dummett och Davidson ändå förblivit sina vägledande exempels fångar. Av detta skäl är det nödvändigt att bredda diskussionens bas, genom att placera in deras arbeten i ett bredare sammanhanget av teoretiserande kring tolkning och mening som detta har utvecklats under de senaste århundradena inom den filosofiska hermeneutiken.

4. En hermeneutisk bakgrund

Den moderna tolkningsteorin växer fram ur filologin under andra hälften av sjuttonhundratalet, representerad av sådana gestalter som Ast och Schleiermacher. En central angelägenhet för dessa humanvetenskapsmän var redigerandet, jämförandet, översättandet och kommenterandet av klassiska texter, företrädesvis på hebreiska, grekiska och latin. Det var med andra ord ett arbete som riktade sig mot rekonstruktionen och aktualiseringen av texter på döda språk, för vilka man redan hade en i princip komplett grammatisk och lexikal analys. I vissa fall rörde det sig om mindre och okända texter, men mycket arbete ägnades självfallet de kanoniska dokumenten, såsom den hebreiska och grekiska bibeln, liksom de grekiska och romerska litterära klassikerna. Som alla normalutbildade personer känner från egen erfarenhet så är detta texter som på en nivå är tillgängliga, det vill säga de kan läsas (vanligtvis i översättning), förstås och uppskattas som ett led i en intellektuell skolning. Men som varje mer djupgående konfrontation med dessa texter också visar, öppnar de sig för en mängd olika tolkningar och inte sällan närmast oöverbinnerliga svårigheter. Vad som på en yttlig nivå kan framstå som fullt tillgängligt, visar sig i själva verket vara i behov av en stor tolkningsansträngning.

Davidson, inte minst, är bekant med denna situation, då han faktiskt inledde sin filosofiska bana som Platonuttolkare, med en avhandling om *Filebos*. En fråga jag ofta ställt mig är varför denna bakgrund aldrig dyker upp i diskussionen om så kallad radikal tolkning. Någon gång skulle man gärna se den ständigt återkommande kaninjägaren utbytt mot Platon. Eller för att formulera det i mer allmänna termer: någon gång vore det intressant att se vad som sker

när diskussionen om radikal tolkning tog sig an inte bara det enkla talet, utan också det skrivna och traderades problem, helt enkelt textens problem. Att gå från tal till text är nämligen inte bara att gå från det mer rudimentära till det avledda, och därmed längre bort från kärnfrågan, vilket tycks vara den åsikt som styr Davidson och hans efterföljare. Det är också, på samma gång, att röra sig närmare källorna till själva den problemsituation där tolkandet först blir en filosofisk angelägenhet.²⁵

Kännetecknande för den klassiska texttolkningssituationen är att de utsagor som studeras samtidigt som de är främmande också är bekanta, i den mening att de ingår i tolkarens egen kulturella och språkliga ryggrad. Uppgiften för tolkningen är således inte bara att föra det obekanta in i det bekantas domän, utan också att utveckla det bekanta självt. Då vi läser och tolkar dessa texter utvecklar vi också vår egen behärskning av det egna och bekanta. På så vis överlappar förståelse och självförståelse varandra i en ömsesidig rörelse. Denna rörelse är också bekant som den hegelianska erfarenhetens dialektik, vilken är inte bara historiskt utan också tematiskt förbunden med den tidiga utvecklingen av hermeneutiken.²⁶

Schleiermacher är den förste som försökte sig på en allmän teori om tolkning. Han är helt enkelt den förste som griper sig an frågan om förståelsen som sådan, av vilken som helst typ av språklig utsaga. Vad hermeneutiken eller utläggningskonsten bör syfta till är att att förstå den andres tal. Till att börja med är det viktigt att se att teorins primära mål är praktiskt; den syftar till att tjäna förståelsen. Den utgår

25 Den enda text jag känner till där Davidson överhuvudtaget explicit kommenterar sitt arbete med Platon och sätter detta i samband med hermeneutisk filosofi, är det tacktal han höll då han mottog Hegelpriset (på Gadamer's förslag), "Dialectic and Dialogue", i Preyer et al (eds), *Language, Mind, and Epistemology* (Dordrecht: Kluwer, 1994), ss 429–437. Samma historiska begränsning präglar tyvärr också Quines arbete, som står i en filosofiskt utvecklad relation till romantikens språkfilosofi, framför allt som den utvecklas av Humboldt och sedan förmedlas i en mer populär lingvistiskt-antropologisk version av Benjamin Whorf, som figurerar i bakgrunden till Quines intresse för referentiell ogenomskinlighet.

26 Jag kan inte här gå djupare in på den intressanta förbindelsen mellan hermeneutiken och Hegels spekulativa erfarenhetsbegrepp. Gadamer har skrivit om denna förbindelse som dyker upp vid flera tillfällen i *Wahrheit und Methode*, liksom i näraliggande skrifter.

från premissen att det finns ett hinder för en potentiell förståelse som kan övervinnas genom ett korrekt tillvägagångssätt. De teoretiska reflektioner som sammantaget utgör hans tolkningslära kan därför betraktas som ett slags systematiserad praktik, som växer ur den tolknings-situation i vilken han och hans kolleger verkade.²⁷ Det är således ingen skrivbordskonstruktion, utan ett allvarligt försök att samla och systematisera en praktik som utvecklats under en längre tid. Speciellt i detta perspektiv är det värt att notera att Schleiermacher redan från början konstaterar att på detta område borde vi inte förvänta oss en till fullo systematiserad teori. För på tolkningens område, uppfattad som en rekonstruktion av mening, kan vi inte uppnå mer än tumregler. Tolkning beskrivs följaktligen som en "konst", en *Auslegungskunst*.²⁸ Schleiermachers argument för denna modesta skepticism är att en rent mekaniserad redogörelse för tolkandet skulle förutsätta antingen en fullständig behärskning av språket och/eller en fullständig kännedom om människan, varav ingetdera förefaller möjligt. I stället måste vi nöja oss med en erfarenhetsgrundad medelväg, för vilken den slutgiltiga meningsrekonstruktionen förblir ett gränsvärde.

Tolkningsteorins övergripande uppgift är alltså enligt Schleiermacher att "förstå en annans tal, i synnerhet skrivet". Vad vi förstår genom tolkning och genom översättning till ett bekant idiom är den andres "mening" eller "tanke". Schleiermacher går inte djupare in på den ontologiska frågan om vad denna tanke är. Som begrepp i hans framställning är den helt enkelt knuten till den ömsesidiga förståelsen, där förståelsen delvis uppfattas som en omvändning av det ursprungliga uttryckandet.²⁹ I den gängse handbokslitteraturen om hermeneutikens historia, framställs Schleiermacher ofta som en företrädare för ett psykologiskt divinatoriskt förståelseideal, där förståelsen består i ett slags förening med ett främmande psyke. Men som Manfred Frank och andra har betonat är detta en missvisande bild. I stället finner vi i

27 Följande diskussion kring Schleiermachers hermeneutik grundar sig på de texter som samlats i volymen *Hermeneutik und Kritik* (Frankfurt am Main, 1977).

28 *Ibid.*, s 80f. På s 81 skriver han: "hela det hermeneutiska företaget måste betraktas som ett konstverk, men inte på så vis att slutresultatet utgör ett konstverk, utan att själva förmågan har karaktär av konst, eftersom praktiken inte är given i och med reglerna, det vill säga att den inte kan mekaniseras."

29 Jfr *ibid.*, s 76.

Schleiermachers distinktion mellan det grammatiska och det psykologiska en mycket klar redogörelse för det tolkandets dilemma som bland andra Davidson uppmärksammat på senare tid. När Davidson observerar att vi i en situation där vi har framför oss en översättning av en sats från ett främmande språk som förkastas av talaren av detta språk, men som bejakas av oss själva, så kan vi aldrig vara säkra på om vi står inför en oenighet i begrepp eller en oenighet i trosföreställningar, så upprepar han också i själva verket en gammal lärdom. Då vi läser en text och stöter på en förbryllande passage så kan vi aldrig vara säkra på att författaren använder språket på ett idiosynkratiskt eller nyskapande sätt, eller om han hyser en egendomlig eller rent felaktig trosföreställning.

Den gängse tolkningsproceduren i dessa situationer är att arbeta sig kontextuellt in mot passagen i fråga, med en kombination av grammatisk kunskap, det vill säga kunskap om språket som sådant, inklusive kunskap om denna specifika författares språkanvändning, i kombination med kunskap om författarens personlighet. Det hör till tolkandets villkor att vi aldrig kan erhålla absolut säkerhet i dessa frågor, medan vi likväl kan arbeta oss fram till en mer övertygande hypotes.

Men mest filosofiskt intressant är kanske ändå denna problematik för frågan vad mening och språkanvändning överhuvudtaget är. Att vara en språkanvändare är att intaga två olika roller; å ena sidan är man någon med specifika trosföreställningar och begär, som använder språket för att ge uttryck för dessa tillstånd och avsikter; å andra sidan är man ett verktyg för den språkgemenskap man tillhör. I den första aspekten är individen, åtminstone idealt sett, fri att använda sig av sitt eget språk. I den andra aspekten är hon begränsad av de uttrycksmedel och förväntade beteendekoder som kännetecknar samma språk, en spelare i dess spel. Då vi tolkar en annans tal – talat eller skrivet – kan vi aldrig vara helt säkra var på skalan en talare verkar. Har det tal vi observerat producerats som en ”naturlig”, regelstyrd och förväntad respons på en given situation? Eller måste det snarare förstås som ett försök att säga något hittills oartikulerat och kanske till och med otänkt, något syftande till att markera just den specifika situation i vilken yttrandet äger rum?³⁰

30 I Paul Ricoeurs försök att förena ett fenomenologiskt och ett strukturalistiskt-semiotiskt perspektiv på tolkning är denna dubbelhet i språkanvänd-

Ett bra exempel på den senare situationen, det vill säga av ett icke-regelstyrt tal, skulle kunna vara då en meningsteoretiker försöker uttrycka sina åsikter inom ramen för ett symposium om mening och tolkning. Ett annat exempel, som är bekant för varje litteraturläsare, är kreativt språkbruk inom fiktion och poesi. En väsentlig del av det tal som analyseras av tolkningsteoretiker i traditionen från Schleiermacher har just denna karaktär. Det är en situation i vilken vi inte bara behöver en korrekt representation av språket i dess vardagliga användning. Ty detta slags grammatisk kunskap är bara ett första steg. Som ett andra steg behöver vi också en psykologisk teori som låter oss uppställa hypoteser om de motiverande uppfattningar, stämningar och attityder som styr språkanvändaren. Men inte heller en sådan allmän teori eller kännedom om språk och psykologi räcker hela vägen. Därtill behöver vi också ett tredje steg, som är en tillräckligt omfattande teori om verkligheten. För att förstå en annans tal, måste vi förstå vad detta tal refererar till, vilket kan ses som ett annat sätt att uttrycka den gamla korrelationen mellan mening och sanningsvillkor.

Men inte heller vid dessa tre komponenter – grammatik, psykologi, ontologi – tar det slut. För att vara en fullfjädrad tolkare måste vi också ha tillgång till den icke fullt ut systematiserbara förmågan att låta oss följa med i och uppfyllas av hittills okända och icke uttryckta meningsmönster. Det är den märkliga förmåga som fångas av vaga begrepp som intelligens eller intuition, en viss vaksamhet på det oväntade, och en förmåga att lära i dialog, som i filosofisk skolning. Schleiermacher talar om något han kallar ”divinatorisk” förmåga, förmågan att fånga upp något individuellt och omsätta det i egen förståelse. Inom det totala sammanhanget av språkanvändning och tolkning kan det till att börja med te sig marginellt. Men vid en närmare betraktelse visar sig denna dunkla förmåga att genomsyra även den mest vardagliga språkanvändning, som inte är regelstyrd i strikt mening, utan som ständigt uppträffas på nytt i nya mönster.

Den ofta återopade meningsteoretiska princip enligt vilken ”mening måste vara manifesterbar” framstår ur detta perspektiv som både sann och innehållslös. Att hävda kategoriskt att det inte finns

ning ett motiverande inslag. Det är också en kärnfråga i Manfred Franks stora studie *Das individuelle Allgemeine. Textstrukturierung und Textinterpretation nach Schleiermacher* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977).

något mer hos meningen än vad som manifesteras, är ju inte en observation utan snarare ett slags definition. Men den verkligt intressanta aspekten av denna definition är den fråga som följer nämligen: manifesterbar när och för vem? Manifesterbarhet implicerar att något kan varseblivas. Den mening som vi tillskriver en talare och som tjänar som underlag för vår förmenta förståelse konstitueras för oss genom vad vi "ser" i en allmän metaforisk innebörd. Men det är uppenbart att denna förmåga att se inte är alla lika förunnad. Det är något som växer med övning genom åren, och som kan beskrivas som en tolkares sammanlagda lärdom, sensibilitet och livserfarenhet. Av detta skäl är den skicklige radikale tolkaren – liksom den ideala innehavaren av en meningsteori i Dummetts mening – inte bara någon som behärskar sitt eget språk. Det är också någon som behärskar de mest skiftande modi av mänsklig existens som en egen ackumulerad erfarenhet.

5. Tolkning och kritik

Heidegger myntar begreppet "hermeneutisk situation". Det är för honom namnet på den position vi befinner oss i då vi börjar analysera och tolka en text, liksom då vi tar oss an ett abstrakt filosofiskt problem.³¹ Genom att hänvisa till denna situation som hermeneutisk vill Heidegger framför allt betona det faktum att så snart vi inleder en tolkande analys så är vi alltid redan inbegripna i ett fungerande sammanhang, om vilket vi inte till fullo kan bli medvetna. Med andra ord, vi är indragna i en för-struktur av icke-artikulerade eller bara till hälften artikulerade meningsprojektioner. Det innebär att då vi aktivt börjar försöka förstå så har förståelsen redan inletts. Detta är den välkända idén om den oundvikliga fördom som hör till varje tolkningsakt, och som betonats av framför allt Gadamer. Till den kan vi också hitta paralleller i det holistiska meningsbegrepp som utvecklats av Quine, liksom i Davidsons så kallade "välvillighetsprincip".

Heideggers analys inskränker sig dock inte till att observera

31 Den "hermeneutiska situationen" dyker upp i Heideggers texter och föreläsningar från tidigt tjugotal och spelar en viktig roll i *Sein und Zeit*, varefter det tonar bort från hans filosofiska vokabulär. För en mer detaljerad diskussion av detta tema, se min avhandling *Enigmatic Origins. Tracing the Theme of Historicity through Heidegger's Works* (Stockholm, 1994), kapitel 2, samt artikeln "Heidegger och filosofins historicitet", *Filosofisk tidskrift* 3 (1996), ss 26-36.

meningens inflätade karaktär. I hans beskrivning och användning av den hermeneutiska situation rymms också ett praktiskt och kritiskt element som antyder hur denna inflätning måste omsättas i handling. Det är en välkänd iakttagelse att tolkning också inbegriper kritik. Det framkommer redan hos Schleiermacher, som betonar denna sida starkt. Det kritiska kommer in inte bara på en teknisk nivå, där vi eftersträvar att säkerställa en viss källas autenticitet. Det gäller också den rent innehållsliga nivån, som i historisk kritik. I korthet återkommer behovet av kritik på varje nivå där det finns anledning att misstänka att det förmedlade innehållet inte överensstämmer med sakernas ursprungliga tillstånd.

Det särpräglade i Heideggers tillvägagångssätt är emellertid att han insisterar på att den kritiska andan inte bara utvecklas i förhållande till interpretandum, utan också i förhållande till interpretans. Med andra ord, att vi då vi börjar tolka inte kan ta för givet att vi besitter de nödvändiga erfarenhetsmässiga, begreppsliga och semantiska resurser som krävs för att göra reda för vad som skall tolkas. Vår egen ofrånkomliga situation, liksom den kontextuella och holistiska aspekten av vår förståelse är inte något som vi bara kan lugnt betrakta, som en abstrakt bestämning. Tvärtom är den en del av den tolkningsprocess i vilken vi redan är inbegripna.

Hos Heidegger exemplifieras detta i detalj genom hans tolkningar av antika filosofiska texter, framför allt Aristoteles. Hans utgångspunkt är att å ena sidan är dessa texter bekanta för oss, helt enkelt genom att ha vidareförts genom historien. Vi har vant oss vid att tänka i och genom deras terminologi, såsom *fusis*, *to on*, *ousia*, *idea* och *logos*, det vill säga natur, varat, substans, idé och förnuft. Vi befinner oss i ett självreflexivt förhållande till dessa begrepps uttryckskraft. De utgör moment i vår egen grundläggande begreppsram. I denna situation insisterar Heidegger på två parallella steg, som sammantaget utgör det riktiga hermeneutiska tillvägagångssättet. Å ena sidan måste vi ifrågasätta den skenbart bekanta karaktär som följer ur vår egen intuitiva förtrogenhet med dessa begrepp, å andra sidan måste vi kritiskt granska den filosofiska förståelse som ligger till grund för deras ursprungliga användning. Det vill säga, vi måste rikta en kritisk blick såväl mot oss själva och vår förståelsehorisont som mot de författare som först myntade dessa begrepp.

Dessa två kritiska steg är i själva verket nära förbundna med

varandra. Och i sista hand tycks de förutsätta en tillgång, eller åtminstone en hänvisning till ett objektivt korrelat, ett "hur det verkligen är". Likväl förblir detta ideala korrelat svävande som en följd av det tolkningsmedium i och genom vilket vi får tillgång till det. Det kan därför aldrig förbli något annat än ett regulativt ideal, i Kants mening, ett något mot vilket vi strävar, utan att någonsin kunna var säkra på att vi verkligen äger det. Och den mening i vilket det uppfångas i ett visst ögonblick fungerar inom ett nätverk av trosföreställningar och attityder som inbegriper en kritik av det förflutna såväl som av nuet.³² Det begrepp "mening" som följer ur denna process av ett kritiskt återtagande tolkande, betecknar inte en statisk entitet som en gång var där i det förflutna, och som nu är här, återupprättad genom ett korrekt förståelse. På denna punkt går Heidegger längre i sin lärdom av den hermeneutiska situationen än Schleiermacher. För honom är mening inte något "i sig" till att börja med.

Sammanfattningsvis skulle jag vilja hävda att det bestående värdet av att härma sig språk- tolknings- och meningsfrågor utifrån den klassiska tolkningsteorin från Schleiermacher och hans moderna efterföljare, är att denna teori inte arbetar med isolerade situationer där vi tänks tolka ett enskilt främmande språkfragment. Den modell som framförs också för att beskriva de mest enkla typer av upplåtande och betecknande akter baserar sig på den hermeneutiska erfarenheten av att arbeta med kanoniska texter, där tolkning inte kan skiljas från självutläggning och kritik. I detta avseende har tänkare som Heidegger och Gadamer en viktig läxa att lära dem som arbetar med menings- och tolkningsteori, som gärna tänker sig att så snart vi löst problemen på den enkla nivån så skall vi kunna gå vidare till problemen på en mer komplex nivå, där avancerad textexeges utgör den yttersta sfären.

En mindre revolution skulle äga rum på detta område om man ställde dessa antaganden på huvudet. Tolkningsteori och meningsteori

32 Heidegger beskriver denna situation på följande sätt i en tidig text: "Historien själv, såsom ett förflutet som har tillägnats i förståelsen, växer i sin begriplighet genom ursprungligheten hos de avgörande valen och utarbetandet av den hermeneutiska situationen. Det förflutna upplåter sig självt endast i proportion till beslutsamheten och kraften hos förmågan att öppna upp som ett nu har till sitt förfogande", i "Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Anzeige der hermeneutischen Situation", *Dilthey-Jahrbuch* 6 (1989), s 237.

kan aldrig komma vidare så länge man klamrar sig fast vid idealet om abstrakta modeller på basen av isolerade exempelsituationer. Det huvudsakliga skälet till detta är att på meningens och tolkandets område är vi, vare sig vi vill eller ej, alltid redan indragna i själv-reflexionens dialektik. För på detta område är vi alltid i färd att tänka och begreppsliggöra vår egen diskursiva praktik. I detta läge måste tolkningsteorin vända sig tillbaka till den exemplariska situation ur vilken den först koncipierades. Den måste konfrontera frågan om historisk tolkning och förmedling av texter som inte bara erbjuder praktiska dechiffereringsproblem, utan som även ställer oss inför ett filosofiskt problem, och som tvingar oss att reflektera över graden av vår egen språkliga och erfarenhetsmässiga behärskning av den historiska situation i vilken vi befinner oss.³³

33 Denna text presenterades första gången som föredrag på engelska under symposiet "Meaning and Interpretation", Vitterhetsakademien, i september 1998, inom ramen för projektet "Mening och tolkning" som stöds av Riksbankens Jubileumsfond.